

Nesnáze dospívání malého Ježíše O christologii Pseudo-Tomášova evangelia dětství*

Dávid Cielontko

Pseudo-Tomášovo evangelium dětství (PsTm)¹ patří mezi nejznámější novozákonní apokryfy. Téměř každý někdy slyšel o malém Ježíši, který si vyrábí z hlíny ptáčky, jež následně oživuje, anebo o jeho vznětlivosti vůči vrstevníkům a učitelům. V kontrastu k této obecné znalosti však stojí spíše okrajový odborný zájem o tento text, a to nejenom u nás, ale do jisté míry i ve světovém bádání. To se promítá do toho, že různé příručky, encyklopedie a dokonce i edice překladů často opakují neaktuální informace, které nereflektují závažné posuny v bádání, a to především v oblasti textologie, ale také v případě historických a literárních kontextů PsTm. Český překlad s úvodní studií Petra Peňáze v rámci antologie *Novozákonní apokryfy* v tomto ohledu také zaostává a z toho důvodu se v tomto článku pokusíme některé důležité posuny současného bádání doplnit.² Primárním zájmem tohoto článku je ovšem christologie PsTm. Vyobrazení Ježíše v PsTm je dlouhodobým předmětem diskusí a v průběhu dějin bádání byl malý Ježíš pojmenováván různě – od gnostického spasitele až po výtvar protikřesťanské propagandy. Domníváme se, že christologie je přitom klíčová pro porozumění PsTm, a věříme, že tímto článkem tomuto porozumění můžeme přispět.

* Tato studie vychází s podporou programů Univerzitní výzkumná centra UK č. 204052 a PRIMUS/20/HUM/010. Za jazykovou úpravu děkuji Janu Zámečníkovi. Za všechny případné nedostatky jsem samozřejmě zodpovědný sám.

¹ Původní titul byl nejspíše Παιδικὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν („dětství našeho Pána“), který je doložený v syrských rukopisech jako ܡܠܟܐ ܕܡܝܬܐ ܕܡܝܬܐ. Vzhledem k tomu, že úvod zmiňující se o Tomášovi jako o autorovi nebyl součástí původního PsTm, někteří současní badatelé zavádí místo (*Pseudo-*)*Tomášova evangelia dětství* titul *Paidika*.

² Petr PEŇÁZ, „Pseudo-Tomášovo evangelium dětství,“ in: *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I.*, ed. Petr Pokorný – Jan A. Dus, Praha: Vyšehrad, 2006, s. 270–286.

1. PROBLÉM VÝCHOZÍHO TEXTU PsTm

Dříve, než se budeme věnovat tématu článku, musíme v krátkosti představit komplexní textologickou situaci. Kritické vydání Konstantina von Tischendorfa sloužilo po dlouhou dobu jako výchozí text pro překlad a studium PsTm.³ Tischendorf v této edici vymezil tři textové typy: řecký A-text (Ga),⁴ řecký B-text (Gb) a latinský překlad (LT) obsahující i „egyptský prolog“, který líčí zázraky malého Ježíše v Egyptě. V poznámkách k latinskému textu se objevují i citace z latinského palimpsestu (LV). Do druhého přepracovaného vydání z roku 1876 doplnil Tischendorf také různocnění pocházející z nově objeveného syrského rukopisu (SyrW = Londýn, BL Add. 14484, 6. stol.), který publikoval William Wright.⁵ Navzdory dalším rukopisným objevům a také významným textologickým studiím většina následných edic a překladů PsTm v průběhu 20. století nabízí překlady textů z Tischendorfovy edice (Ga, Gb, LT) se selektivním představením různocnění některých dalších textových svědků.⁶ To je s ohledem na současné bádání neudržitelná situace, protože tyto moderní překlady upřednostňují po vzoru Tischendorfa delší, devatenáctikapitolový text Ga, přičemž dnes víme, že archetyp PsTm nejspíše

³ Vyšlo v Konstantin VON TISCHENDORF, *Evangelia apocrypha, adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignibus*, Lipsiae: Avenarius et Mendelssohn, 1853, úvod: s. xxxviii–xlix, překlad: s. 134–170. Druhé upravené vydání vyšlo v roce 1876, zde úvod: s. xxxvi–xlvi, překlad: 140–180. U dalších odkazů na Tischendorfa budu odkazovat k druhému vydání.

⁴ V článku odkazuji k textovým svědkům způsobem zavedeným v současném bádání. Protože různé recenze obsahují jiné číslování kapitol, budu při odkazování na text PsTm vždy uvádět konkrétní textový typ společně s referencí. Dělení textů na kapitoly a verše vychází z kritických edic uvedených níže.

⁵ William WRIGHT, *Contributions to the Apocryphal Literature of the New Testament*, London: Williams and Norgate, 1865, s. 6–16.

⁶ Např. Montague R. JAMES, *The Apocryphal New Testament*, Clarendon: Oxford, 1924, s. 49–65; Oscar CULLMANN, „Kindheitsevangelien,“ in *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*. I. Evangelien, ed. E. Hennecke – W. Schneemelcher, Tübingen: Mohr Siebeck, 1959, s. 272–311; Mario ERBETTA, „Ta Paidika tu Kyriu (Ps. Tommaso),“ in *Gli apocrifi del Nuovo Testamento*. I/2. *Vangeli: Infanzia e Passione di Cristo, Assunzione di Maria*, Torino: Marietti, 1981, s. 78–101; J. K. ELLIOTT, *The Apocryphal New Testament. A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford: Clarendon, 1993, s. 68–83; Ronald F. HOCK, *The Infancy Gospels of James and Thomas*, Santa Rosa: Polebridge Press, 1995, s. 104–143; PEŇÁZ, „Pseudo-Tomášovo evangelium“, Bart EHRMAN – Zlatko PLEŠE, *The Apocryphal Gospels*, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 3–30.

odpovídá kratší patnáctikapitolové podobě (tzv. *krátké recenzi*), kterou dosvědčují staré překlady v syrštině, latině, etiopštině a druhotně v gruzínštině a irštině. To jsou svědci, jež se většinou v Tischendorfově edici neobjevují. Z toho důvodu se v následující části pokusíme představit jednotlivé textové svědky a jejich význam pro rekonstrukci archetypu PsTm. Tato diskuse je důležitá pro stanovení výchozího textu pro další analýzu.

1.1 Řecké recenze

Bylo již přesvědčivě prokázáno, že PsTm bylo původně napsáno v řečtině.⁷ Z tohoto důvodu je řecká rukopisná evidence důležitým východiskem. Kritické vydání řeckých rukopisů PsTm nově zpracoval Tony Burke v edici, jež jednoznačně nahrazuje Tischendorfovou edici.⁸ V návaznosti na předchozí bádání Burke rozdělil řecké rukopisy do čtyř recenzí:

- *Recenze A* (Ga – Tischendorfův A-text) obsahuje delší formu textu čítající 19 kapitol. Je doložená v 8 rukopisech (W, V, P, O a podskupině rukopisů *a*).⁹ Tato recenze byla po dlouhou dobu považována za výchozí text, avšak nyní je zřejmé, že jde o text obsahující druhotný materiál, který pochází nejspíše z 9. století.¹⁰

- *Recenze B* (Gb – Tischendorfův B-text) obsahuje kratší text od Ga a badatelé se shodují, že pochází ze záměrného zkrácení Ga. Jde tedy o text, který vznikl až po Ga a pro textově-kritickou práci má malý význam.¹¹

- *Recenze D* (Gd) byla poprvé objevena v rukopisu publikovaném Armandem Delattem v roce 1927 (Atény, Ethnike Bibliothéke, *Cod. Ath. Gr.* 355 = A).¹² Obsahuje tzv. „egyptský prolog“ o Ježíšových zázracích

⁷ Srov. především Sever VOICU, „Verso il testo primitivo del Παιδικὰ το κυρίου Ἰησοῦ «Racconti dell'infanzia del Signore Gesù»,“ *Apocrypha* 9 (1998), s. 7–95, zde 53–55; Tony BURKE, *De infantia Iesu euangelium Thomae graece*, Turnhout: Brepols, 2010, s. 174–188.

⁸ BURKE, *De infantia Iesu*.

⁹ K detailům ohledně rukopisů srov. tamtéž, s. 131–140.

¹⁰ Tamtéž, s. 129–140.

¹¹ Tamtéž, s. 140–142.

¹² Armand DELATTE, „Évangile de l'enfance de Jacques: Manuscrit No. 355 de la Bibliothèque Nationale,“ in A. DELATTE, *Anecdota Atheniesia*, vol. 1: *Textes grecs inédits relatifs à l'histoire des religions*, Paris: Vaillant-Carmann, 1927, s. 264–271.

v Egyptě, kam jeho rodina utekla podle *Matoušova evangelia* (srov. Mt 2,13–23). Kromě toho je v této recenzi uvedený v první kapitole jako autor Jakub, a nikoliv Tomáš. Text Gd je také psán jiným stylem a vykazuje jinou syntax. Zároveň Gd obsahuje všechny kapitoly recenze Ga a tudíž vznikla nejspíše až po ní, avšak před druhým latinským překladem (LT; 12./13. stol.), který také patří mezi svědky této recenze.¹³

- *Recenze S (Gs)* je doložena v jednom rukopisu datovaném do roku 1089/1090 (Jeruzalém, Bibliothek der Patriarcheion, *Cod. Sabaiticus* 259 = H).¹⁴ Jde o poslední zdokumentovanou recenzi řeckého textu. Její text je nejbližší k archetypu PsTm, protože v mnoha ohledech odpovídá krátké recenzi, o níž svědčí staré překlady. Na rozdíl od krátké recenze však obsahuje text o sedmnácti kapitolách, pokrývající také úvod a jeden zázrak, jež zhruba odpovídají Ga 1 a 10. Podobně jako krátká recenze neobsahuje Gs kapitoly 17 a 18 (Ga) a také některá delší čtení Ga v kap. 3, 5, 6, nebo 15.¹⁵ Protože Gs obsahuje text krátké recenze, avšak již s dodatečnými kap. Ga 1 a 10, považuje jej Sever Voicu za mezistupeň vývoje textu mezi starými překlady a delší recenzi Ga.¹⁶ Burke tento závěr částečně koriguje, protože pokud vypustíme druhotné kap. Gs 1 a 16, je zřejmé, že jde o svědka velice blízkého textu krátké recenze doložené ve starých překladech.¹⁷ Současné také jde o *řeckého* svědka, tedy svědka textu v původním jazyce.

1.2 Staré překlady (Syr, LM, LV, Eth | Geo, Ir) a pozdější verze (Sl, Arab)

Význam starých překladů pro zkoumání archetypu PsTm rozpoznal již před více než sto lety Arnold Meyer, který na základě výzkumu některých latinských rukopisů a hlavně nově objeveného syrského rukopisu W dospěl k tomu, že *Vorlage* těchto překladů měla blíže k původnímu textu

¹³ BURKE, *De infantia Iesu*, s. 142–143.

¹⁴ Poprvé je tento rukopis zmíněn v recenzi: Michel VAN ESBROECK, „Review of A. de Santos Otero,” *Das kirchenslavische Evangelium des Thomas*, *AnBoll* 87 (1969), s. 261–263.

¹⁵ BURKE, *De infantia Iesu*, s. 196.

¹⁶ VOICU, „Verso il testo primitivo,” s. 26–27.

¹⁷ BURKE, *De infantia Iesu*, s. 196–197.

PsTm než řecké recenze (Meyer znal jenom Ga a Gb).¹⁸ Tato pozorování následně potvrdili Stephen Gero, Lucas von Rompay, Sever Voicu a Tony Burke.¹⁹ Staré překlady svědčí o krátké recenzi PsTm, která rámcově odpovídá kap. Ga 2–9, 11–16, 19. Kromě tohoto rozsahu se shodují také v mnoha společných různocteních. Zmíněné staré překlady jsou dochované v následujících jazycích:

- *Syrský překlad* se dochoval v desítkách rukopisů a v kritické edici jej Tony Burke rozlišil na tři recenze.²⁰ První a pro textově-kritickou práci nejdůležitější je recenze A (Sa), která je nejlépe reprezentována dvojicí starých rukopisů W (Londýn, BL Add. 14484; 6. stol.) a G (Göttingen, Universitätsbibliothek, Syr. 10; 6. stol.). Tyto rukopisy obsahují do značné míry totožný text. Dalším významným svědkem recenze Sa je mladší rukopis Q (Mosul, Mar Behnam Monastery, MBM 20; 15./16. stol.), který sdílí s W a G mnoho různoctení a zároveň obsahuje i text z částí, které v rukopisech W a G chybí.²¹ Kromě zmíněné recenze A popsal Burke ještě recenze W (Sw; západně syrský text dochovaný jako součást apokryfu *Život Marie*) a E (Se; východně syrský text dochovaný jako součást apokryfu *Historie Panny*), jejichž význam je pro rekonstrukci archetypu PsTm menší.²²

- *Latinský překlad* se dochoval v třech odlišných svědčích.²³ Prvním je LV, fragmentární text dochovaný ve formě palimpsestu (Víděň, Österreichische Nationalbibliothek, lat. 563; 5. stol.), obsahující části

¹⁸ Arnold MEYER, „Kindheitserzählung des Thomas,“ in *Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen in deutscher Übersetzung*, ed. E. Hennecke, Tübingen: Mohr Siebeck, 1904, s. 132–142, zde 133–134.

¹⁹ Stephen GERO, „The Infancy Gospel of Thomas. A Study of the Textual and Literary Problems,“ *NovT* 13 (1971), s. 46–80; Lucas von ROMPAY, „De ethiopische versie van het Kindsheidsevangelië volgens Thomas de Israëlēt,“ in *L'enfant dans les civilisations orientales*, ed. A. Théodoridès – P. Naster – J. Ries, Leuven: Peeters, 1980, s. 119–132; Sever VOICU, „Notes sur l'histoire du texte de l'Historie de l'enfance de Jésus,“ *Apocrypha* 2 (1991), s. 119–132; VOICU, „Verso il testo primitivo“, BURKE, *De infantia Iesu*, s. 173–222.

²⁰ Tony BURKE, *The Infancy Gospel of Thomas in the Syriac Tradition: A Critical Edition and English Translation*, Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2017.

²¹ Dalšími, i když méně významnými svědky Sa jsou rukopisy P, M, N. K těmto rukopisům srov. tamtéž, s. 25–40.

²² K nim srov. tamtéž, s. 53–88 (Sw) a 88–122 (Se).

²³ Kritická edice latinských rukopisů bohužel zatím chybí. Jedinou latinskou edicí je tedy pořád Tischendorf, srov. TISCHENDORF, *Evangelia apocrypha*, s. 164–180.

kap. Ga 2, 4, 5, 7–9, 14 a 19.²⁴ Druhým je LM, jenž se dochoval jako přídatek v mnoha rukopisech obsahujících *Pseudo-Matoušovo evangelium* (PsMt). LV a LM svědčí o kratší recenzi a Voicu prokázal, že LM a LV sdílí společnou latinskou předlohu.²⁵ Tato společná předloha se označuje jako „první latinský překlad“. Kromě toho existuje ještě „druhý latinský překlad“, který se objevuje v textovém typu LT, jež je považovaný po objevu řecké recenze D (Gd) za její latinský překlad, a tudíž svědek této recenze. Zatímco LV a LM jsou překladem krátké recenze, a tedy pravděpodobně starého řeckého textu, LT pochází z řecké recenze D, která má svůj původ pravděpodobně v 11. stol.²⁶ Zajímavým svědkem krátké recenze je také veršovaný překlad do irštiny, který byl přeložen z latinské předlohy prvního překladu kolem 7. století.²⁷

- *Etiopský překlad* (Eth) je dalším z textových svědků, který dokládá krátkou recenzi PsTm. Tento překlad je doložený jako součást většího textu nazvaného *Ta'āmra 'Iyasus* (*Zázraky Ježíšovy*). Tento text je sbírkou Ježíšových zázraků z kanonických i apokryfních tradic. Z rukopisné evidence je zřejmé, že PsTm bylo k této sbírce nejdříve připojeno jako dodatek a postupem času jej písaři chronologicky umístili do osmé kapitoly. Doposud neúplnou edici a francouzský překlad *Ta'āmra 'Iyasus* publikoval v roce 1919 Sylvain Grébaut na základě pěti rukopisů.²⁸ Text *Ta'āmra 'Iyasus* vychází původně z *Arabského evangelia podle Jana*, jež bylo sepsáno v 11. stol. na základě syrských pramenů. Avšak toto arabské evangelium neobsahuje žádné části PsTm. Spojení těchto textů tudíž proběhlo až v etiopském kontextu.²⁹ Etiopský překlad PsTm tedy vznikl nezávis-

²⁴ Více srov. Guy PHILIPPART, „Fragments palimpsestes latins du Vindobonensis 563 (Ve siècle?). Évangile selon S. Matthieu Évangile de l'Enfance selon Thomas Évangile de Nicodème,“ *AnBoll* 90 (1972), s. 391–411.

²⁵ Voicu, „Verso il testo primitivo,“ s. 29–34.

²⁶ K latinským překladům srov. BURKE, *De infantia Iesu*, s. 144–160.

²⁷ K irskému textu srov. James CARNEY, *The Poems of Blathmac, Son of Cú Brettan together with the Irish Gospel of Thomas and a Poem on the Virgin Mary*, Dublin: Irish Texts Society, 1964; Máire HERBERT – Martin McNAMARA, „A Versified Narrative of the Childhood Deeds of the Lord Jesus,“ in *Apocrypha Hiberniae. I. Evangelia Infantiae*, ed. M. McNamara et al., Turnhout: Brepols, 2001, s. 441–483.

²⁸ Sylvain GRÉBAUT, „Les miracles de Jésus. Texte éthiopien publié et traduit,“ in *Patrologia Orientalis* 12, č. 4 (1919), s. 555–652.

²⁹ Srov. Tedros ABRAHA – Daniel ASSEFA, „Apocryphal Gospels in the Ethiopic Tradition,“ in *Jesus in apokryphen Evangelienüberlieferungen. Beiträge zu außerkanonischen Jesusüberlieferungen aus verschiedenen Sprach- und Kulturtraditionen*, ed. J. Frey – J. Schröter, Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, s. 611–653, zde 621–622, 629–630. Wadim WITAKOWSKI, „The

le na *Ta'āmra 'Iyasus* a badatelé se domnívají, že PsTm bylo přeloženo přímo z řečtiny, nejspíše před 7. stol.³⁰ Etiopský text PsTm obsahuje kratší recenzi, přičemž příběh o zázračné žatvě (Ga 12) umísťuje až na závěr (Eth 18) společně s příběhem o Ježíši jezdícím na slunečním paprsku (Eth 17; bez paralely v Ga). Zajímavostí je také to, že příběh z Ga 13 (Eth 12), v němž Ježíš zázračně pomáhá svému otci v jeho dílně, neobsahuje v etiopském textu zázrak.³¹

• *Další překlady* jsou doložené v gruzínštině, staroslověnštině a arabštině. *Gruzínský překlad* (Geo), který také odpovídá kratší recenzi, je doložen jenom v jednom rukopisu (Tbilisi, *Cod. A 95*; 10. stol.).³² Ten je bohužel poškozený a obsahuje jen text do Ga 7,2. Gruzínský překlad je nejspíše pořízený z již nedochovaného arménského překladu, který však pravděpodobně sloužil jako pramen pro *Arménské evangelium dětství*.³³ *Staroslověnský překlad* (Sl) pochází přibližně z 10. stol. jako překlad řeckého textu blízkého Ga, a tedy jde o méně významného svědka.³⁴ Na rozdíl od Ga však předloha Sl obsahovala i některé další zázraky.³⁵ *Arabský překlad* PsTm se dochoval ve dvou rukopisech (Milano, *Bibliotheca Ambrosiana, G 11 sup.*; Káhira, *Coptic Museum, 6539[D]*; 19. stol.). Tento překlad vychází ze syrské předlohy blízké Sa. Obsahuje tedy formu textu krátké recenze, avšak konkrétní příběhy jsou místy zkrácené (především v kap. Ga 6 a 7). Kromě toho v arabském překladu chybí příběhy z kap. Ga 12, 15 a 19 a místo nich obsahuje dva zázraky navíc.³⁶

Miracles of Jesus: An Ethiopian Apocryphal Gospel," *Apocrypha* 6 (1995), s. 279–298, zde s. 296–298.

³⁰ VOICU, „Verso il testo primitivo,” s. 19–23. Voicu se domnívá, že tento překlad mohl vzniknout už někdy mezi 3. a 5. stol. a považuje jej za nejlepšího svědka pro řecký originál. Toto tvrzení však není doložitelné.

³¹ Tamtéž, s. 20–21.

³² Překlad do latiny na základě edice Akakiho Shanidzeho vydal Gérard GARITTE, „Le fragment géorgien de l'Évangile de Thomas,” *RHE* 51 (1956), s. 511–520.

³³ Srov. BURKE, *De infantia Iesu*, s. 168–169; VOICU, „Verso il testo primitivo,” s. 23–24. Pro *Arménské evangelium dětství* srov. Abraham TERIAN, *The Armenian Gospel of the Infancy with Three Early Versions of the Protevangelium of James*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

³⁴ Kritická edice: Thomas ROSÉN, *The Slavonic Translation of the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, Uppsala: Uppsala University, 1997.

³⁵ Některé z těchto příběhů se objevují i v českém překladu Petra Peňáze.

³⁶ BURKE, *The Infancy Gospel of Thomas*, s. 51–52. Kritickou edici a překlad do angličtiny připravil Slavomír Čéplö jako dodatek k edici syrských rukopisů Tonyho Burkea. Srov. Slavomír Čéplö, „Appendix: Arabic Infancy Gospel of Thomas,” in BURKE, *The Infancy Gospel of Thomas*, s. 229–243.

1.3 Volba výchozího textu

Je zřetelné, že rekonstrukce archetypu PsTm je velice komplikovaný proces.³⁷ Avšak z uvedeného shrnutí textových svědků vyplývá několik velice důležitých poznatků pro kritickou práci s PsTm. V první řadě je zřejmé, že hojně používaný *textus receptus* (Ga) odpovídá pozdní formě textu, nejspíše pocházející z 9. stol. Výchozím textem PsTm musí být text kratší recenze, jejíž formu uchovávají staré překlady, především Sa, LV, LM, Eth a druhotně také Geo a Ir. Svědkem této kratší recenze je však také Gs. Gs sice obsahuje navíc úvod (Ga 1) a jeden zázrak (Ga 10/Gs 16), avšak v ostatních kapitolách jde o svědka velice blízkého textu kratší recenze. Gs je přitom svědek v původním jazyce, tedy řečtině, a jde tedy o nejbližší reprezentaci archetypu PsTm. Z tohoto důvodu jej považujeme za nejvhodnějšího kandidáta pro výchozí text. Konkrétní znění textu je samozřejmě potřeba textově-kriticky ověřovat svědectvím starých překladů, jejichž priorita – především v případech, kde společně svědčí proti Gs – musí být akceptována.

2. KRÁTKÝ ÚVOD DO PsTm

Od znovuobjevení PsTm v 17. stol. jej badatelé opakovaně spojovali s některou z „gnostických“ sekt, především Markosianů a Manichejců. Toto spojení vycházelo především ze starověkých svědectví církevních otců a hereziologických pramenů, které často řadí *Tomášovo evangelium* mezi heretické gnostické spisy.³⁸ To, že tyto církevní autority měly na mysli jiný text, skutečné *Tomášovo evangelium*, se zjistilo až po jeho objevení mezi rukopisy z Nag Hammádí. Po objevení této rozsáhlé gnostické knihovny z Horního Egypta se také významně prohloubilo poznání náboženských systémů, jež souborně označujeme jako gnostické. V dnešním bádání je proto souvislost PsTm s gnózi výrazně na ústupu. Mezi další specifické jevy dřívějšího bádání patří i různé pokusy

³⁷ Pro grafická stemmata rukopisné evidence srov. GERO, „Infancy Gospel of Thomas,“ s. 56; BURKE, *De infantia Iesu*, s. 222.

³⁸ Spojení PsTm s Markosiány vychází z tvrzení IRENAEA z LYONU (*Adv. haer.* I,20,1). Spojení s Manicheji z citací CYRILA JERUZALEMSKÉHO (*Katechesis* 4,36; 6,31), PETRA SICILSKÉHO (*Historia Manichaeorum* 16), nebo z *Decretum Gelasianum*.

o nábožensko-dějinné srovnávání PsTm s příběhy o Buddhovi a Kršnovi nebo jinými tradicemi především východních náboženství.³⁹

Pokud jde o literární stránku PsTm, badatelé jej tradičně považovali za produkt nízké literatury, v níž chybí zápleтка, narativní či rétorické figury. To se v současném bádání zřetelně mění. Mezi důvody tohoto posunu lze uvést to, že se badatelé odklonili od diskusí o míře gnosticismu, přestávají text poměřovat moderními představami o morálce a v neposlední řadě sehrávají svou roli výsledky textově-kritického bádání. Například Reidar Aasgaard prokázal, že literární sofistikovanost lze doložit na mikroúrovni jednotlivých epizod, na způsobu, jak jsou jednotlivé epizody seskupovány do smysluplných větších jednotek, i na narativní zápleťce napříč celým textem.⁴⁰ Tato sofistikovanost má přitom blízko ke způsobu, jakým se ve starověku sepišovaly epizodické narativy – např. *Markovo evangelium* nebo *Život Ezopův*.⁴¹ PsTm je literární fikcí, jež jednotlivé epizody z Ježíšova života zasazuje do plausibilního kontextu galilejského venkova, strukturuje je v čase podle Ježíšova věku a rozvíjí v nich důležité motivy spojené se socializací malého divotvůrce.

Pokud jde o sociální lokalizaci textu, zdá se, že PsTm reflektuje svět běžných lidí z nižších vrstev, kteří se věnují všedním činnostem, a nabízí příběhy k poučení a pobavení v duchu lidové tradice nebo pozdějších hagiografií.⁴² Jednotlivé epizody obsahují často humor, parodii nebo ironii. Příběh je situován do vesnického kontextu Ježíšova dětství, v němž si malý Ježíš hraje u vody, s dětmi, navštěvuje školu, pomáhá rodičům s běžnými pracemi kolem domu, na poli či v dílně. Nic v PsTm nenasvědčuje tomu, že by mělo jít o text usilující o autoritativní statut novozákonních evangelií a jeho teologie je spíše implicitní. PsTm zaplňuje mezeru ohledně tajemných let Ježíšova dětství, o kterých novozákonní evangelia mlčí, a domýšlí, jak mohlo vypadat dětství syna Božího.

³⁹ K tomu srov. Zacharias P. THUNDY, *Buddha and Christ. Nativity Stories and Indian Traditions*, Leiden: Brill, 1992.

⁴⁰ Reidar AASGAARD, *The Childhood of Jesus. Decoding the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, Cambridge: James Clarke & Co, 2010, s. 35–52.

⁴¹ Srov. Whitney SHINER: „Creating Plot in Episodic Narratives: The Life of Aesop and the Gospel of Mark,” in *Ancient Fiction and Early Christian Narrative*, ed. R. F. Hock – J. B. Chance – J. Perkins, Atlanta: Scholars, 1998, s. 155–176.

⁴² Michel NICOLAS, *Études sur les Évangiles Apocryphes*, Paris: Michel Lévy Frère, 1866, s. 295–299; MEYER, „Kindheitserzählung des Thomas,” s. 134–135. Z novějšího bádání srov. Stephen J. DAVIS, *Christ Child. Cultural Memories of a Young Jesus*, New Haven: Yale University Press, 2014.

Otázka datování a místa vzniku PsTm je komplikovaná. *Terminus a quo* je dán literární závislostí na *Lukášově evangeliu*, jehož pasáž z Lk 2,41–52 je téměř doslova přejatá v Gs 17. *Terminus ad quem* je určený nejstarším rukopisem, což je latinský palimpsest z 5. stol. (LV). V současném bádání převládá datování do konce 2. stol., případně začátku 3. stol.⁴³ Mezi hlavní argumenty patří zmínky o některých zázracích z Ježíšova dětství u starověkých autorů (Justin Martyr, Irenaeus) a ve starověkých textech (*Epistula Apostolorum*, *Evangelium pravdy*) z této doby. Místo vzniku je prakticky nemožné určit, nepatrné indicie snad ukazují na Malou Asii.⁴⁴

3. Dospívající Ježíš v PsTm

Po delším, avšak nutném úvodu se již můžeme zabývat tématem tohoto článku, tedy christologií. V současném bádání se objevují dvě základní tendence nahlížení na Ježíše v PsTm. Jedna s odkazem na starověké řecké a římské životopisce (např. Tacitus, Plútarchos) zdůrazňuje, že tito věřili v neměnnost lidského charakteru, který je ustanovený při narození, a proto se osoba projevuje prakticky stejně v dětství i dospělosti. Podle této tendence pak malý Ježíš v PsTm reflektuje chování dospělého Ježíše. V textu PsTm se tedy nijak nevyvíjí a v nejlepším případě prochází proměnou osoby z jeho okolí, které postupně přistupují na jeho požadavky.⁴⁵ Druhá tendence se odkazuje na jiné starověké autory (např. Quintilianus), kteří připouštěli vliv vzdělání a socializace na formování charakteru jednotlivce. Badatelé sledující tuto tendenci akcentují postupný vývoj charakteru v procesu dospívání malého Ježíše v PsTm.⁴⁶ Domnívám se, že tato druhá tendence má lepší základ v textu, i když si

⁴³ Tak např. BURKE, *De infantia Iesu*, s. 200–205; AASGAARD, *The Childhood of Jesus*, s. 30; J. R. C. COUSLAND, *Holy Terror: Jesus in the Infancy Gospel of Thomas*, London: T&T Clark, 2017, s. 7–13. Hans-Josef KLAUCK, *Apocryphal Gospels. An Introduction*, London: T&T Clark, 2003, s. 74.

⁴⁴ K diskusi srov. např. BURKE, *De infantia Iesu*, s. 205–212; COUSLAND, *Holy Terror*, s. 12–13.

⁴⁵ Tak srov. BURKE, *De infantia Iesu*, s. 281–288 a Lucie PAULISSEN, „Jesus, enfant divin: processus de reconnaissance dans l’Evangile de l’Enfance selon Thomas,” *Revue de Philosophie Ancienne* 22, č. 1 (2004), s. 17–28.

⁴⁶ Např. COUSLAND, *Holy Terror*, s. 32–33, 63–70; Michael R. WHITENTON, „The Moral Character Development of the Boy Jesus in the Infancy Gospel of Thomas,” *JSNT* 38, č. 2 (2015), s. 219–240.

tuace je komplikovanější.⁴⁷ Lze totiž sledovat, že Ježíšova charakterizace v PsTm má dva aspekty – jeden neměnný a druhý proměnlivý. To, co se nemění, jsou božské schopnosti, kterými Ježíš disponuje od začátku do konce. Naopak, co se mění, je jeho chování k ostatním lidem, schopnost sebekontroly a zaměření jeho nadpřirozených činů k prospěchu druhých. Cousland tyto dva aspekty popisuje anachronicky pomocí rozlišení na dvě přirozenosti – lidskou a božskou. Zatímco božská přirozenost malého Ježíše zůstává neměnná, ta lidská podstupuje postupný vývoj spojený s dospíváním.⁴⁸

3.1 Božství malého Ježíše v PsTm

Je zajímavé, že k vyjádření božských kvalit Ježíše PsTm nepoužívá klasické christologické tituly, jakými jsou Pán, Mesiáš, Spasitel a Syn Boží.⁴⁹ Přesto je Ježíšovo božství v textu zjevné. Malý Ježíš opakovaně koná zázraky pouze vyřknutím slova (Gs 2,1*, 4; 3,2; 4,1; 8,1; 9,3; 13,2; 14,4⁵⁰). První příběh popisující malého Ježíše hrajícího si u pramene s vodou obsahuje hned několik aluzí na příběh o stvoření z knihy *Genesis*. Ježíš zde shromažďuje rozbouřené vody (Gn 1,2,9–10; srov. Gs 2,1) a vytváří z hlíny ptáčky, které oživuje (Gn 2,7; srov. Gs 2,2,4).⁵¹ Malý Ježíš tak vystupuje ve stvořitelské roli jako Bůh, i když v úsměvně infantilní podobě. Ježíšova výjimečnost je dále zřejmá z jeho nadpřirozeného poznání, jež se nejzřetelněji objevuje v epizodách s učiteli (Gs 6–8; 13; 14). V první epizodě s učitelem jménem Zacheus nejdříve malý Ježíš zaskočí všechny přítomné výrokem, že existoval již v době, kdy se narodil jeho otec Josef (Gs 6,2b). Následně, v reakci na údiv přítomného davu dodává, že ve skutečnosti existoval již před stvořením světa (Gs 6,2d). Avšak ani v tomto šokující moment nezůstává malý Ježíš nic dlužen své dětinské povaze a před zaskočeným davem přítomných Židů svá slova obrací v sarkastic-

⁴⁷ Ke kritice první tendence srov. AASGAARD, *The Childhood of Jesus*, s. 91–102.

⁴⁸ COUSLAND, *Holy Terror*, s. 70–74.

⁴⁹ Jedinou výjimkou je oslovení „pane“ (κύριε) v Gs 9,3. Kromě toho srov. ještě implicitní zmínku z Gs 17,3, kde Ježíš mluví o jeruzalemském chrámě jako o domě svého Otce (srov. L 2,49).

⁵⁰ Zmínka z Gs 2,1 se nenachází ve starých překladech, a je tedy nejspíše druhotná. Hvězdičkou (*) označuji pravděpodobně druhotné texty v rámci Gs.

⁵¹ Tyto příběhy částečně sdílí i slovní zásoba: συνάγω + ὕδαρ (Gen 1,9 LXX / Gs 2,1), πλάσσω (Gen 2,7 LXX / Gs 2,2), ζάω (Gen 2,7 LXX / Gs 2,4).

kou hru: „Hrál jsem si s vámi, protože vím, že žasnete nad maličkostmi a nemáte mnoho porozumění“ (Gs 6,2e).⁵² Poté Zacheus přistupuje k výuce abecedy, od malého Ježíše se mu však dostává poučení o hlubší metafyzické povaze písmene alfa, které Ježíš nevnímá jako „písmeno“ (γράμμα), nýbrž jako „základní prvek“ (στοιχείον). Nešťastný Zacheus s ostudou uznává, že nemá znalosti svého výjimečného žáka a dochází k nejistému rozpoznání jeho božských vlastností: „Opravdu, toto dítě se nenarodilo na zemi. Ono umí zkrotit i oheň. Toto dítě možná existovalo před stvořením světa.⁵³ Jaké břicho jej porodilo? Jaké lůno jej živilo? Já to nevím“ (Gs 7,2). Ve stejném duchu pak uvažuje o Ježíšově přirozenosti: „A proto, bratře Josefe, vezmi jej se spásou do svého domu.⁵⁴ Protože co ohromného je toto dítě? Buď bůh anebo anděl anebo co bych řekl, nevím“⁵⁵ (Gs 7,4). Opatrnost Zacheova vyznání odpovídá implicitní povaze christologie PsTm.⁵⁶ Přesto to vypadá tak, že tento nejdelší dialog z celého PsTm slouží k prezentaci malého Ježíše jako někoho, kdo má nadpřirozené poznání, a v konečném důsledku prostřednictvím Zachea opatrně zaznává pravda o Ježíšově božství.⁵⁷

Jak však tomuto božství rozumět? Pro křesťanského čtenáře PsTm bylo nejspíše i ve starověku zarážející, že se malý Ježíš projevuje napříkladem tím, že zabíjí kletbou své vrstevníky.⁵⁸ J. K. Elliott označil malého

⁵² Znění tohoto verše se v rámci starých překladů drobně liší, ale intence zůstává stejná. Pokud není uvedeno jinak, všechny překlady jsou mé vlastní a vycházejí ze zmíněných edic.

⁵³ Staré překlady (Sa, Eth, LM, Geo) zde čtou „před potopou za dnů Noema“, což je nejspíše původní čtení. Čtení Gs se objevuje i v ostatních řeckých recenzích.

⁵⁴ Frázi „se spásou“ (μέτα σωτηρίας) obsahuje jenom Gs (srov. také Gs 14,1.3), staré překlady jí neobsahují. Srov. však Lk 19,9.

⁵⁵ Na znění této poslední části se shoduje Gs a Sa. V ostatních svědčích je Zacheova otázka trochu odlišná, např. v Eth se ptá, zda je dítě „Pán anebo anděl“, v LM „čaroděj nebo bůh, anebo aspoň v něm mluví anděl Boží“.

⁵⁶ Gs obsahuje i několik dalších zmínek o Ježíšově božství, které však chybějí ve starých překladech. Např. v Gs 6,2a Josef varuje Zachea, že nemá Ježíše považovat za „malého člověka“ (μικρὸν ἀνθρώπου), čímž je myšleno to, že Ježíš je více než obyčejné dítě (srov. PsMt 18). Sa dokládá, že původní čtení bylo nejspíše „malý kříž“. Staré překlady také neobsahují „zjevitelský diskurs“ blízký jazyku *Janova evangelia* z Gs 8,1, anebo klanění se (προσκυνέω) rodičů chlapce Zénóna malému Ježíši v Gs 9,3.

⁵⁷ Srov. Paul FOSTER, „The Education of Jesus in the Infancy Gospel of Thomas,“ in *Texts and Traditions: Essays in Honour of J. Keith Elliott*, ed. P. Doble – J. Kloha, Leiden: Brill, 2014, s. 327–347, zde 332.

⁵⁸ Tak Kristi UPSON-SAIA, „Holy Child or Holy Terror?: Understanding Jesus' Anger in the Infancy Gospel of Thomas,“ *Church History* 82, č. 1 (2013), s. 1–39, zde 8–17.

Ježíše z PsTm za „*enfant terrible*, jež se zřídka kdy chová křesťansky“.⁵⁹ Vypovídající je i nadpis řeckého rukopisu *Cod. Ath. Gr.* 355: „O šokujících (ἐξαισιῶν) a třesení působících (φρικτῶν) divech, které vykonal náš Pán Ježíš Kristus jako dítě.“ David Litwa přesvědčivě ukazuje, že „nekřesťanské“ chování malého Ježíše má blízké paralely k chování řeckých bohů a božských bytostí v jejich dětství. Podle Litwy příběhy o bozích (např. o Héraklovi, Hermovi nebo Dionýsovi) vhodně ilustrují základní charakterový rys řeckých a římských bohů, kteří za každou cenu brání svojí božskou čest (τίμη). Tito bohové – především jako děti – reagují na situace, kde jim někdo projeví neúctu, krutou zlobou, a to bez ohledu nato, zda je skutečně někdo usiluje zneuctít, nebo jde jen o nevinné nedorozumění.⁶⁰ Důvodem je, že v populární řecko-římské teologii bohové nejsou vázání lidskou morálkou, ale jejich chování se řídí především touto ješitnou snahou o obranu vlastní cti.⁶¹ Chování malého Ježíše pak kopíruje ostatní božské bytosti ve středomořském kontextu.

Litwa tedy nabízí možný kontext pro porozumění šokujícího násilí, jehož se pětiletý Ježíš dopouští. Zároveň však tento kontext nenabízí řešení pro vysvětlení procesu dospívání v PsTm. Problém s interpretací Litwy je v tom, že malý Ježíš postupně mění své chování, a dokonce všem, kterým ublíží, navrátí život či zrak. Místo počátečních infantilních vzplanutí hněvu se stále více projevuje jako vlídný a ochotný pomáhat a místo ubližování uzdravuje. Litwův postřeh, že i řečtí a římsští bohové byli ochotni činit dobrodiní, stěží vysvětluje literární záměr PsTm, v němž je zřetelný charakterový vývoj Ježíše od chování blízkého jeho „pohanským“ protějšků ke „křesťanskému“ spasiteli. Proces dospívání je přitom v PsTm explicitně rozvíjen prostřednictvím časových údajů z Ježíšova života. První epizody se odehrávají v čase, kdy je malému Ježíši pět let (Gs 2,1; 6,5), další zmíněné údaje jsou sedm let⁶² (Gs 10,1), osm let (Gs 12,1) a nakonec dvanáct let (Gs 17,1). Jak si mnozí badatelé povšimli, zatímco nejhorší skutky malý Ježíš koná v pěti letech, s přibývajícím věkem se jeho chování mění k lepšímu.

⁵⁹ ELLIOTT, *Apocryphal New Testament*, s. 68 (kurziva původní).

⁶⁰ David M. LITWA, *Jesus Deus. The Early Christian Depiction of Jesus as a Mediterranean God*, Minneapolis: Fortress Press, 2014, s. 76; srov. také COUSLAND, *Holy Terror*, s. 33–42.

⁶¹ LITWA, *Jesus Deus*, s. 79–80.

⁶² Ga, Gb, Gd a LM čtou šest let.

3.2 Pětiletý Ježíš

První část příběhu popisující pětiletého Ježíše je nejobsáhlejší, pokrývá kap. Gs 2–9 a obsahuje pět zázraků a rozsáhlý dialog se Zacheem. Vše začíná již zmiňovaným příběhem, kdy si Ježíš hraje u pramene a čistí vodu v jezírku. Následně z hlíny zformuje dvanáct ptáčků, což podnítl jistého Žida, aby si u Josefa stěžoval, že Ježíš dělá o šabatu to, co nemá. Josef pak malého Ježíše kárá, avšak ten nedbaje výtek otce ptáčky oživuje. Poté na scénu přichází syn písaře Annáše,⁶³ který také Ježíši vyčítá, že dělá o šabatu to, co se nemá, a pak Ježíši zničí jeho jezírko. Ježíš ho za to prokleje a chlapec umírá.⁶⁴ Hned nato jde Ježíš s Josefem pryč a po cestě vrazí do Ježíšova ramene jiný, běžící chlapec. Ježíš jej kvůli tomu ihned proklíná a chlapec padá mrtvý na zem. Za Josefem pak přicházejí rodiče mrtvého chlapce a říkají mu: „Nemůžeš s námi žít v této vesnici! Pokud tady chceš být, nauč jej žehnat a ne proklínat!“ (Gs 4,2). Tato výzva rodičů mrtvého chlapce – naučit Ježíše žehnat a ne proklínat – je prvním ze dvou klíčových výroků, které předjímají postupnou proměnu malého Ježíše.⁶⁵ Od počátečních kleteb (Gs 3,2; 4,1; 5,1) se Ježíš odklání a místo toho žehná, pomáhá a zachraňuje (Gs 10,2; 11,2; 12,2; 14,4; 15,2; 16,2–3*; 17,4). V tomto oddílu k tomu však ještě nedochází. Poté, co mu Josef opětovně vyčítá jeho násilnosti, Ježíš tyto rodiče oslepi. Konflikt vrcholí, když nazlobený Josef Ježíše silně vytahá za ucho (Gs 5,2).⁶⁶

Příběh pokračuje již zmíněnou epizodou s učitelem Zacheem. Zde také zaznívá druhý klíčový výrok nebo snad program pro Ježíšovo dospívání. Když Zacheus oslovuje Josefa s tím, aby mu malého Ježíše svěřil do učení, říká: „bratře, vydej ho, aby se mohl naučit písmena a aby poznal všechno poznání; a ať se naučí mít rád vrstevníky, vážit si šediny

⁶³ Identifikace Annáše jako písaře je doložena v Sa, Eth, Ir, Ga, Gb, Gd a JkEv 15,1. Geo a LM čtou „chrámový kněz“ a Gs „velekněz“ (srov. Jn 18,13–24).

⁶⁴ Tato epizoda nabízí zajímavou slovní hříčku se slovesem *ξηραίνω*, resp. adjektivem *ξηρός*: Poté, co Annášův syn rozboří Ježíšovo jezírko, voda v něm *vysychá* (*ἐξηράνεν*). Ježíš jej proklíná slovy: „tvé ovoce ať je vykořeněné a tvůj výhonek ať *uschne* (*ξηρός*)!“ a to se také nakonec stává, když chlapec *usychá* (*ἐξηράνθη*).

⁶⁵ WHITENTON, „The Moral Character,“ s. 227.

⁶⁶ Zmínku o Josefově hněvu obsahují jenom staré překlady (Sa, Eth, Geo). Příslovce „silně“ naopak chybí v některých syrských rukopisech (např. W), avšak je doloženo v Eth, Sw, Gs a Geo.

a mít v úctě starší“ (Gs 6,2).⁶⁷ To, že Ježíš nepotřebuje naučit písmena ani jiné formy poznání, bude brzo zřejmé z dalšího dialogu. Co se ale jeví jako potřebná část výuky, jsou sociální dovednosti popsané v druhé části Zacheova programu. Ježíš se potřebuje naučit správnému přístupu k vrstevníkům i starším. Jak správně připomíná Cousland, společenské chování patřilo k běžné součásti vzdělání (*paideia*) v řecké a římské společnosti.⁶⁸ Tak jako v případě zmiňovaného prvního výroku o požehnáních a kletbách, i v případě tohoto druhého výroku lze sledovat napříč PsTm postupnou proměnu malého Ježíše v tomto duchu. Jeho vztah se postupně mění vůči rodičům, se kterými již nemá další konflikty, ale pomáhá jim (Gs 10; 11; 12; 17,5), vůči dětem, které nezabývá, ale křísí k životu (Gs 9; 15; 16*), a také vůči učitelům a starším (Gs 14; 17). Po dialogu se Zacheem, v němž Zacheus nejistě rozpoznává Ježíšovy božské vlastnosti, se malý Ježíš se smíchem na rtech rozhodne navrátit život těm, které zabil, a zrak těm, které oslepil (Gs 8,1–2). Tím Ježíš odčňuje příkoří, jež napáchal, i když tak nedělá po morálním sebezpytování, ale naopak s výsměchem.⁶⁹ Je to však první náznak změny, i když stále pochází od pětiletého impulzivního božského chlapce. Podobným směrem pak míří i poslední epizoda pětiletého Ježíše.⁷⁰ Malý Ježíš si zde hraje s ostatními dětmi na střeše nějakého domu, přičemž jeden chlapec jménem Zénón nešťastně spadne ze střechy a umře. Poté, co na scénu dorazí jeho rodiče, obviňují špatnou pověstí provázeného Ježíše z toho, že Zénóna ze střechy shodil. Vyjevuje se zde problematičnost negativní reputace malého Ježíše, ale také „justiční brutalita“ obyčejného davu, vůči které se lze stěží bránit. Ježíš se však vůči tomuto nařčení ohradí, a aby své tvrzení doložil, sestoupí ze střechy a Zénóna vzkřísí se slovy: „Zénóne, Zénóne, vstaň a řekni, zda jsem tě shodil!“ (Gs 9,3). Vzkříšený chlapec dosvědčuje Ježíšovu nevinu a všichni přítomní zůstávají v údivu a dě-

⁶⁷ Zacheův program výuky se v různých překladech liší. První část zmiňující písmena a veškeré poznání chybí ve starých překladech a jde nejspíše o dubletu autora Gs, protože výuka písmen se zmiňuje také v Gs 6,2f a na tomto místě je to doloženo i v starých překladech. Jedinou výjimkou je LM, jež se zmiňuje o výuce „v lidském poznání a bázní“.

⁶⁸ COUSLAND, *Holy Terror*, s. 60

⁶⁹ PAULISSEN, „Jesus, enfant divin“, s. 20.

⁷⁰ Ta je uvedena s jistým časovým odstupem: „Opět, po mnoha dnech, ...“ (Gs 9,1); „A opět, o šabatu, ...“ (Sa, LV, LM); „Jednoho dne...“ (Eth). V Ir se dokonce tato epizoda odehrává, až když bylo Ježíši sedm let.

kují Bohu.⁷¹ Ježíšovy nadpřirozené schopnosti tak umožňují mimo jiné odhalit nepodložená falešná obvinění, která nepochybně rezonovala, jak ukazuje Ramsay MacMullen, se zkušeností starověkého člověka ze středomořské společnosti.⁷² Tento jev, často doprovázený násilím, patřil mezi neradostné úkazy především venkovského prostředí. Ježíšovo prokázání nevinu se tedy pojí s usvědčením nespravedlivých žalobců, což v daném kontextu slouží vylepšení Ježíšovy reputace. Tento příběh je tedy dalším opatrným svědectvím přechodu od proklínajícího Ježíše k Ježíši žehnajícímu – Ježíš Zénónovi vrací život, i když zatím jenom ze zjištěných důvodů.

3.3 Sedmiletý a osmiletý Ježíš

Postupná změna je zřetelnější u sedmiletého a osmiletého Ježíše v kapitolách Gs 10–15 (16*). První tři epizody popisují, jak Ježíš pomáhá svým rodičům při práci. Malý Ježíš je svou matkou poslán pro vodu ke studni, a přestože se mu rozbije džbán, vodu zázračně přinese ve svém plášti.⁷³ Pak pomáhá svému otci při seti obilí. I když Ježíš zaseje jenom maličké množství, ve výsledku sklízí zázračně velkou sklizeň, kterou následně rozdají chudým a sirotkům.⁷⁴ Nakonec Ježíš pomáhá svému otci i v truhlářské dílně, kde zázračně prodlužuje jednu dřevěnou příčku na posteli, která byla kratší. Ježíš v těchto příbězích používá své zázračné schopnosti k pomoci svým rodičům, kteří o tom mluví jako o požehnání (Gs 10,2*; 12,2). Na rozdíl od příběhu o vzkříšení Zénóna zde Ježíš nekoná ze zjištěných důvodů, nýbrž skutečně pomáhá řešit problematické

⁷¹ V Gs a Ir Ježíš po dosvědčení své nevinu přikáže Zénónovi, ať znovu zaspí. Tento příběh se nápadně podobá epizodě z Apuleiova *Zlatého osla* o vzkříšení mladíka, který má dosvědčit okolnosti své smrti (*Metam.* 2,28–30). Srov. i další podobné příběhy v Maud GLEASON, „Truth Contests and Talking Corpses,” in *Constructions of the Classical Body*, ed. J. I. Porter, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1999, s. 287–313.

⁷² Viz Ramsay MACMULLEN, „Judicial Savagery in the Roman Empire,” *Chiron* 16 (1986), s. 147–166.

⁷³ Srov. Přís 30,4. Tento příběh má blízkou paralelu v koptském *Jeremiášově apokryfu* (nazývaném také *Dějiny babylonského zajetí*), kde mladý Ezdráš také zázračně přenáší vodu ve svém plášti poté, co se mu rozbije džbán.

⁷⁴ Syrský překlad (Sa) tento příběh vypráví tak, že Ježíš zasel jednu míru pšenice, zatímco si hrál.

situace (Gs 10,1; 12,1) a jeho činnost dokonce přináší požehnání nejenom rodičům, ale také chudým a sirotkům (Gs 11,2).⁷⁵

Posléze Josef nabývá dojmu, že se Ježíš potřebuje naučit psát, a proto jej opět přivede k učiteli. To však nedopadne dobře. Rozhořčený učitel udeří malého Ježíše za to, že po něm neopakuje písmena. Posléze padá k zemi a umírá (Gs 13,2). Ve starých překladech se však přímo neříká, že Ježíš způsobil jeho smrt. To se objevuje až v řeckých recenzích (Gs, Ga, Gd, také Sl), kde Ježíš učitele před jeho úmrtím proklíná. Tato nuance se pak projevuje i v následném příkazu Josefa, aby Ježíš neopouštěl domov, aby neumřeli další lidé, kteří *by jej mohli udeřit* (Sa 14,3). V řeckých recenzích jde opět o drobnou úpravu, kdy tento zákaz Josef zdůvodňuje tím, aby neumřeli ti, kteří *Ježíše rozzlobí* (např. Gs 13,3; Ga 14,3). Staré překlady, které nejspíše obsahují původnější text, tak vybízí k výkladu, že Ježíš svého učitele nezabil. Důvod úmrtí se v textu neobjevuje a můžeme se jenom domnívat, zda jde o jakýsi automatický trest za uhození božského dítěte, anebo snad domýšlet, že jde o důsledek učitelova rozlícení.⁷⁶ Tomu, že Ježíš nenese odpovědnost za úmrtí druhého učitele, odpovídá také to, že další epizoda s třetím učitelem ve starých překladech nekončí oživením druhého učitele (Sa, Eth, LM), o čemž se zmiňují řecké recenze (Gs 14,4; srov. Ga, Gd, také Sl). Vzhledem k tomu, že ve starých překladech Ježíš za jeho úmrtí není odpovědný, neodčínuje je způsobem, jakým odčinil všechna předchozí úmrtí a oslepení (Gs 8,1–2).

Pokud Ježíš není za úmrtí druhého učitele odpovědný, je přítomnost této epizody problematická. Aasgaard poukazuje na to, že použití tří epizod s učiteli sleduje tradiční vzor, kdy epizody dosahují vrcholu ve třetí z nich.⁷⁷ V případě PsTm slouží první epizoda s učitelem k odhacení klíčových tvrzení jednak o Ježíšově božské povaze, jednak o potřebě Ježíšovy sociální výchovy. Zacheus místo poučování malého Ježíše odešel poražen a zostuzen (Gs 7,1–3). Druhá epizoda pak může připravovat roli bezprostředně následující epizodě třetí. Relativní úspěch třetího učitele je patrný především v kontrastu k naprostému selhání toho druhého. Základní rozdíl mezi nimi je v tom, že třetí učitel přistupuje k Ježíši „se

⁷⁵ K teologickým konotacím starosti o sirotky srov. Christian MÜNCH, „Heimlicher Wohltäter (Die wunderbare Vermehrung der Saat) – KThom 12,“ in *Kompendium der frühchristlichen Wundererzählungen. Band 1: Die Wunder Jesu*, ed. R. Zimmermann, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2013, s. 847–851.

⁷⁶ Srov. podobnou epizodu se Zacheem (Gs 6,2f), v níž Ježíš reaguje na úder ironií.

⁷⁷ AASGAARD, *The Childhood of Jesus*, s. 38, 43; podobně i COUSLAND, *Holy Terror*, s. 68.

strachem a obavami (μετὰ φόβου καὶ ἀγῶνος)“ a říká Josefovi: „bratře, dej mi ho do školy, abych ho snad pomocí lichotek (μετὰ κολακείας) mohl naučit písmena“ (Gs 14,1). Svoji intenci učit malého Ježíše přitom formuluje mnohem opatrněji než Zacheus:

Zacheus: Δεῦρο ἀγαγε αὐτὸ εἰς τὸ παιδευτήριον καὶ γὰρ διδάξω αὐτὸ γράμματα (Gs 6,2f)

Třetí učitel: Δεῦρο, ἀδελφέ, δός μοι αὐτὸ εἰς τὸ παιδευτήριον ἵνα μετὰ κολακείας δυνήσωμαι αὐτὸ διδάσκειν γράμματα (Gs 14,1)

Odlišný přístup třetího učitele se projevuje i dále. Místo, aby začal Ježíši vysvětlovat abecedu jako jeho předchůdci (Gs 6,2f; 13,1), nechává Ježíše číst, co sám chce. I když Ježíš promlouvá „strašlivá slova“ (ὀήματα φοβερά), tak třetí učitel na to reaguje tím, že jej s radostí poslouchá a povzbuzuje ho k dalším slovům (Gs 14,2). Postoj tohoto učitele zapadá do typického vzorce, kdy rozumný učitel chápe, že výjimečný žák jej musí přerůst v poznání a nijak tomu nebrání.⁷⁸ To na závěr dosvědčuje Josefovi slovy: „nedovedl jsi mi žáka, nýbrž učitele“ (Sa 15,3).⁷⁹ Třetí učitel tedy dokázal vyučovat Ježíše, aniž by ztratil život nebo čest. Kromě toho, že pochopil, že k němu nemá přistupovat z autoritativní pozice a učit ho věcem, kterým již rozumí, uvědomil si, že nejvhodnější přístup k tomuto výjimečnému dítěti bude pomocí lichotek (μετὰ κολακείας). Tento kontrast k přístupu ke vzdělávání je zajímavý především na pozadí starověkého klasického vzdělávání, jehož součástí bylo často i násilí. Učitelé užívali velice často jako součást výuky fyzické tresty. Christian Laes poukazuje na to, že se v řecké a římské literatuře opakovaně vyskytuje námět o zavraždění učitele nazlobenými žáky.⁸⁰ Laes tvrdí, že tyto příběhy ztělesňují touhu po pomstě všem učitelům, kteří nemají daleko k fyzickým trestům.⁸¹ V tomto kontextu pak mohla mít tato epizoda odlišné konotace a každý, kdo si prošel podobnou zkušeností jako malý Ježíš, mohl ve zostuzení Zachea a úmrtí druhého učitele nacházet jistou

⁷⁸ GERO, „The Infancy Gospel of Thomas,“ s. 77.

⁷⁹ Toto čtení sdílí většina starých překladů. Gs čte: „Protože věz, bratře, že jsem přijal tvoje dítě jako žáka, avšak ono je plné milosti a moudrosti“ (Gs 14,3).

⁸⁰ CHRISTIAN LAES, „Teachers Afraid of Their Pupils: Prudentius' *Peristephanon* 9 in Socio-cultural Perspective,“ *Mouseion* 16, Supp. 1 (2019), s. 91–108, zde 102–106.

⁸¹ LAES, „Teachers Afraid of Their Pupils,“ s. 105.

satisfakci.⁸² Přístup třetího učitele pak nabízí nejenom lepší strategii na zvládnutí božského dítěte se špatnou pověstí, ale také zosobňuje obraz morálnějšího a lepšího učitele.

Epizody o osmiletém Ježíši končí příběhem o záchraně Jakuba, který se s Ježíšem vydá do lesa sbírat dříví a do ruky ho uštkne zmije. Po uštknutí Jakub umírá,⁸³ ale Ježíš mu na zraněné místo foukne, a rána se uzdraví. Příběh končí zabitím smrtícího hada.

V textu Gs je po této epizodě ještě zařazena epizoda o vzkříšení mladého muže, který sekal dříví a při tom si rozsekl vlastní nohu, vykřácel a umřel.⁸⁴ Tato epizoda se však nenachází ve starých překladech a v ostatních řeckých recenzích je zařazena hned za vzkříšení Zénóna (Ga / Gd 10; Gb 8). Umístění příběhu v Gs dovršuje přímou úměru Ježíšových skutků, které prozrazují jeho postupnou proměnu – tak jako v úvodu zabil dva chlapce, nyní dva chlapce oživuje. Ovšem i bez této epizody, která se nenachází ve starých překladech je posun od proklínání k žehnání patrný.

3.4 Dvanáctiletý Ježíš v chrámě

Poslední kapitola PsTm líčí příběh o dvanáctiletém Ježíši v Jeruzalémském chrámě, který PsTm přebírá téměř úplně z Lk 2,41–52.⁸⁵ Poté, co Ježíš s rodiči navštíví Jeruzalém o Pesachu, se jeho rodiče vrací domů, avšak bez něj. On zůstává bez jejich vědomí v Jeruzalémě, což zjišťují až další den, a vrací se pro něj do města. Třetí den jej najdou v chrámě, jak sedí mezi učiteli, naslouchá jim a klade otázky. Přítomní, kteří Ježí-

⁸² Chris FRILINGOS, „No Child Left Behind: Knowledge and Violence in the Infancy Gospel of Thomas,” *J ECS* 17, č. 1 (2009) s. 27–54, zde 56–57. Frilingos však ve svém článku pracuje s textem Ga, což ho vede k závěrům, které nelze vždy aplikovat na text kratší recenze.

⁸³ To, zda skutečně umře, není jasné. Řecké recenze (Gs, Ga) čtou „umíral (impf.)“, Gd: „umíral od bolesti z jedu“, Eth: „odpadl“, LM: „začal křičet od ohromné bolesti“, Sa nezmiňuje žádnou reakci.

⁸⁴ Podobně jako prokletí Annášova syna (Gs 3), i tento příběh obsahuje slovní hříčku, tentokrát se slovesem σχίζω. Mladík sekal (σχίζοντος) dříví, u toho si rozsekl (ἔσχισεν) nohu. Ježíš jej pak oživuje se slovy: „Běž, sekej (σχίζέ) své dříví.“

⁸⁵ K výkladu Lk 2,41–52, srov. např. Petr MAREČEK, *Evangelium podle Lukáše*, CBS: Praha, 2018, s. 108–115.

še poslouchali, žasnou nad tím, jak „zpovídá starší⁸⁶ a vysvětluje hlavní body zákona, záludnosti proroků a podobenství“ (Gs 17,2). Na výtku Ježíšovy matky Ježíši, proč se jim ztratil, odpovídá: „což jste nevěděli, že musím být v domě mého Otce?“ (Gs 17,3). Písaři a farizeové následně říkají Ježíšově matce: „Blažená jsi ty, protože Pán Bůh požehnal plod tvého těla.“ (Gs 17,4). Důvodem pro takové požehnání je to, že podobnou moudrost od nikoho doposud neslyšeli.⁸⁷ Příběh a také celé PsTm pak končí slovy: „Poté, co Ježíš vstal, následoval svoji matku a byl poslušný svým rodičům. A (jeho matka)⁸⁸ uchovávala všechna tato slova a domýšlela je⁸⁹ ve svém srdci. A Ježíšovi přibývala léta, moudrost a milost před Bohem a lidmi. Amen“ (Gs 17,5). Z posledního verše vidíme, že proces Ježíšova dospívání není ještě zcela završený a nadále mu přibývala (προέκοπτεν) léta, ale i moudrost a milost. Příběh tedy pokračuje dál – od pětiletého nebezpečného vznětlivého kloučka až k spasiteli známému z novozákonních evangelií. Kromě toho je zřetelné, že dvanáctiletý Ježíš se už přiučil úctě a respektu k starším. Na rozdíl od předchozích epizod zde Ježíš učitelům naslouchá (ἀκούοντα), a je poslušný (ἦν ὑποτασσόμενος) svým rodičům.

3.5 Proces dospívání malého Ježíše v kontextu řecko-římských představ o dětství

V průběhu dospívání malého Ježíše tedy vidíme proměnu jeho jednání. Od proklínání k žehnání, od hněvu a výsměchu k pomoci vrstevníkům, poslušnosti rodičům a úctě vůči starším. Někteří badatelé naznačili, že tento postupný proces dospívání lze zajímavým způsobem nastínit na pozadí řecko-římských očekávání o vývojových etapách dětství. Whittenton ukazuje, že autoři jako Platón, Aristotelés nebo Quintilianus tvrdí, že děti do pěti let se mají především věnovat hraní, poslouchat příběhy a zdravě růst. V žádném případě se nemají podílet na práci. Období do sedmi let se označovalo jako *infantia* (např. Varro nebo Hippokratés) a především na konci tohoto období (ve věku 5–7 let) se kladl důraz na

⁸⁶ Syrské rukopisy čtou „učitele“ (W, G) anebo „starší a učitele“ (rukopisy P, M, N). Eth: „kněží“.

⁸⁷ Jednotliví textovní svědci se liší, ale sdílí tutéž myšlenku.

⁸⁸ Čtení „jeho matka“ podle Sa, Eth, Ga. V Gs podmět chybí.

⁸⁹ συμβάλλουσα obsahuje jenom Gs, ve starých překladech chybí.

postupné nabývání ctností dospělosti. Přechod k dospělosti a především výchova k ctnostem doprovází období nazvané *pueritia*. Tyto ctnosti se výrazně lišily podle pohlaví dítěte. V případě chlapců šlo hlavně o schopnost sebeovládání (ἐγκράτεια nebo σωφροσύνη), protože vznětlivost a neschopnost sebekontroly byly považovány za vlastnosti typicky asociované s ženami. Pokud by se u chlapce v pozdějším věku projevovaly tyto vlastnosti, byl by považován za zženštilého.⁹⁰ Tato výchova k ctnostem probíhala většinou pod dohledem učitele (παιδαγωγός), který se také zabýval výukou základních dovedností. V tomto období se taktéž děti postupně zapojovaly do domácích prací a pomoci rodičům, přičemž se od nich rovněž učily řemeslu a dalším dovednostem. Následující etapou pak byla puberta (*adulescentia*), která obvykle začínala ve věku dvanácti let u děvčat a čtrnácti let u chlapců a značila přechod dítěte ke společenství dospělých.⁹¹ Dospívání dětí bylo tedy spojováno s genderově specifickou výchovou k morálnímu a společenskému chování a tomu odpovídajícím společenským rolím. Vzdělávání připravovalo děti na to, aby se staly budoucími občany a uvádělo je do společnosti, kde měly převzít odpovědnost za rozlišování dobrého od špatného, pravdivého od nepravdivého.⁹²

Podnětné na tomto dělení je korespondence těchto vývojových stupňů s dospíváním malého Ježíše v PsTm. Nespoutané a impulzivní období pětiletého Ježíše odpovídá stadiu *infantiae*, které předchází výchově ve sebeovládání. Projevuje se to kromě jiného také opakovanými zmínkami o Ježíšových emocích, které jeho infantilní jednání doprovázely (hněv nebo výsměch). Další fáze Ježíšova příběhu spadá do věku 7–8 let (*pueritia*), kdy se postupně zapojuje do pomoci rodičům, podstupuje vzdělávání pod dohledem učitele a zdokonaluje se v sociálních dovednostech a ctnostech. To se projevuje tím, že Ježíš více „žehná, než proklíná“, nejedná tolik impulzivně a postupně se stává přínosem pro společnost. Poslední příběh o dvanáctiletém Ježíši zhruba odpovídá období přechodu dítěte k dospělé společnosti (*adulescentia*). Ne vše dokonale odpovídá tomuto vzorci, avšak ani tento vzorec nebyl zcela pevný

⁹⁰ WHITENTON, „The Moral Character,“ s. 224–225; AASGAARD, *The Childhood of Jesus*, s. 107–109.

⁹¹ WHITENTON, „The Moral Character,“ s. 225–226; srov. také Véronique DASEN, „Roman Childhood Revisited,“ in *Children in Antiquity: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*, ed. L. A. Beaumont – M. Dillon – N. Harrington, London: Routledge, 2020, s. 105–120, zde 106.

⁹² FRILINGOS, „No Child Left Behind,“ s. 30.

a jednotliví autoři a nepochybně i různé komunity ve starověku spojovaly s fázemi dospívání mírně odlišná očekávání.⁹³ Na tomto srovnání je nicméně možné vidět, že příběhy zasazené do jednotlivých fází dětství malého Ježíše mohly být v kontextu obecných očekávání tehdejší společnosti srozumitelné.

ZÁVĚR

V tomto článku jsme se pokusili popsat způsob, jakým byl vyobrazen malý Ježíš v nejstarší rekonstruovatelné podobě textu PsTm. Ježíš zde vystupuje jako božské dítě nadané nadpřirozenými schopnostmi a poznáním, které se však postupně učí více žehnat než proklínat, lépe vycházet ze svými vrstevníky a mít v úctě starší a rodiče. Ježíšovo dospívání jsme se pokusili nastínit v kontextu řecko-římských představ o božských dětech a současně představ o dětských vývojových stádiích. V příbězích z dětství antických bohů Hérakla, Herma nebo Dionýsa nacházíme podobné projevy ješitnosti a agrese jako u malého Ježíše. Každého, kdo narušuje jejich božskou čest, nemilosrdně trestají. Jak ukázal David Litwa, důvodem tohoto chování je to, že nejsou vázáni lidskou morálkou, nýbrž od lidí vyžadují bezpodmínečnou úctu odpovídající jejich božskému statutu. Zatímco vznětlivé chování pětiletého Ježíše má k těmto bohům velice blízko, dospívající Ježíš se postupně stále více podobá spasiteli známému z novozákonních evangelií. Autor PsTm tento rozdíl vystihuje tím, že se Ježíš postupně učí žehnat a ne proklínat (Gs 4,2). Teologicky snad lze vidět v této proměně Ježíše od božského dítěte, příbuzného pohanským bohům, k dítěti žehnajícímu, které dál rostlo v moudrosti a milosti před Bohem a lidmi (Gs 17,5), implicitní kritiku pohanských bohů. Ježíš doslova „vyrůstá“ z chování blízkého těmto bohům. Současně je tento proces dospívání srozumitelný starověkému posluchači v kontextu tehdejších předpokladů o chování dětí v jednotlivých vývojových etapách.

Zajímavé je, že zatímco v prvním případě jsme zmínili kontext, který byl v antice spjatý výhradně s bohy, ten druhý se týkal výhradně lidí. Příběh malého Ježíše je však zvláštním spojením obou těchto kontextů.

⁹³ Tak COUSLAND, *Holy Terror*, s. 66.

Malý Ježíš je co do svých schopností zcela božský, avšak pokud jde o dospívání, zcela lidský. Christologie PsTm tedy přece jenom počítá s jakousi dvojí přirozeností Ježíše. Autor PsTm nabízí zajímavý a odvážný pokus o živé vyobrazení božského i lidského dítěte Ježíše v podmínkách starověkého světa, a sice v mikrosvětě galilejské vesnice. Komunikuje přitom spíše na úrovni populární teologie blízké antickým mýtům, než filosofické a teologické tradice církevních otců. Tento příběh může sice na někoho působit skandálně, avšak jde o pozoruhodnou snahu, která nesklouzává k doketismu ani k podceňování Ježíšova božství. Přesto je zřejmé, že „lidské“ dospívání malého Ježíše od proklínání k žehnání je až „příliš lidské“ a jenom stěží odpovídá představám církevních otců a hereziologů o jeho božství spojeném s dokonalostí.⁹⁴ Zůstává však znamenitým svědkem kreativního myšlení raného křesťanství.

**The Troubles of the Maturation of Little Jesus:
On the Christology of the Infancy Gospel of Thomas**

Keywords: Jesus; Infancy Gospel of Thomas; Paidika; Christology; Growing up

Abstract: This article offers an analysis of the depiction of the growing up of the child Jesus in the Infancy Gospel of Thomas (IGT). IGT describes the divine Jesus consecutively at the ages of five, seven, eight, and twelve and outlines his gradual maturation. While the five-year-old Jesus displays impulsivity and infantility, his behavior changes for the better as he grows older. This transformation is based on the central programmatic theses that Jesus has to learn “to bless and not to curse” (Gs 4:2) and to love those his own age and have respect for elders (Gs 6:2). The depiction of Jesus’ childhood in the IGT is contextualized against the background of ancient popular ideas about Greco-Roman gods as well as ancient ideas about childhood developmental stages. Given the lack of a more thorough discussion of IGT in the Czech milieu, the article begins with a more detailed textual discussion that reflects contemporary shifts in scholarship.

Mgr. Dávid Cielontko, Ph.D.
Centrum biblických studií
ETF UK
Černá 646/9
115 55 Praha 1

⁹⁴ Srov. např. IRENAEUS, *Adv. haer.* II,22,4.